

FRANC KOTNIK:

O SLOVENSKI KMETSKI HIŠI.*)

Dolgo časa se folkloristi na kmetško hišo sploh niso ozirali. Tudi doba romantike, ki je bila vneta za narodne običaje, narodne pesmi in pravljice in iskala v njih izraza „ljudske duše“, je stopala zavezanih oči mimo kmetških bivališč. Zdi se, da je šele doba, v kateri so se začeli zanimati učenjaki za nižje sloje, dōba socialnih teženj, posvetila v to temo.

V I. poglavju Murkove razprave o jugoslovanski kmetški hiši ocenjuje pisatelj v to stroko spadajočo slovansko literaturo, ki je ostala nemškim učenjakom in tako tudi znamenemu profesorju Meringerju nedostopna, ker ne razumejo jezika. — Dočim imajo Hrvati in Srbi v tem oziru bogato literaturo, pogrešamo Slovenci te stroke dosedaj skoraj popolnoma. Nekaj stvari se nahaja v Valvasorju in pri Linhartu ter v knjigi: „Die österreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bild“ — a to je tudi vse. Deloma je opomogel temu nedostatku Rus Al. Haruzin, ki je svoje bivanje na Bledu porabil v to, da študira slovensko hišo. Objavil je dve razpravi: 1. „Krestljaninъ Avstrijskoj Krajny i ego postrojki“ v peterburški „Živaja Starina“ 1902 zvezek 1 in v posebni knjigi ter ravnotam v 3. in 4. zvezku in posebič (St. Petersburg 1903) „Žilišče Slovinca Verchnej Krajny.“¹⁾ Profesor Murko je sam prehodil

¹⁾ O tem glej referat v „Dom in Svetu“ 1903, stran 338–441 od dr. Debevca. — O drugih knjigah A. Haruzina glej „Dom in Svet“ 1903, stran 55 do 56. Pod naslovom: „Die neuesten Arbeiten über das slovenische Bauernhaus“, je dr. Iv. Merhar ocenil knjigo v „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“, XI. Jahrgang. 1905. I–II. H., stran 51–56.

tiste kraje in pravi, da Haruzin ni prezrl nič tipičnega. Navedel pa ni hišnih števil in tudi ne imen posestnikov, tako da je kontrola težja. Na notranji ustroj hiše se je premalo oziral. Slovenska terminologija se mu je tupatam ponesrečila.

V drugem poglavju govori profesor Murko o Meringerjevih delih o bosensko-hercegovinski hiši in o zgornjenemški hiši v sosednjih deželah. Meringer je po Murkovem mnenju dokazal: 1. Bosenska hiša spada v svojih glavnih delih k tisti stari srednjeevropski kulturi, ki je bila lastna Germanom in deloma Slovanom, 2. „Pomanjkanja kulturnega horizonta“ (vse življenje se vrši na tleh) v Bosni in Hercegovini (pisatelj dostavlja: in tudi v Črni gori, v gorskih krajih Dalmacije in v Srbiji) si ne smemo razlagati kot posledico turškega navala, ampak kot prvotno stopinjo kulture, na kateri so nekdanj stali tudi drugi sorodni evropski narodi. Torej se nam je v teh deželah ohranila jako stara kultura. Hercegovinska hiša spada k hiši romanskih in južnih dežel, bosenska pa k „srednjeevropski“, „alpski“ ali „zgornjenemški“ hiši, kakor jo od sedaj naprej Meringer dosledno imenuje. Ima namreč kakor ta prostor za ognjišče (kuhinja, kuća) in prostor za peč (soba). Kuri se torej na dveh krajih („Zweifeuer-Haus“). Izraz „zgornjenemška“ hiša je v toliko upravičen, ker si je pridobil zgodovinsko pravico (govori se tudi o hallstattski periodi), in ker kažejo baje dejstva na to, da je začetek njenega razvoja iskati v zgornji Nemčiji. Ker torej segajo „kulturni valovi“ „zgornjenemške“ hiše od Alp čez Hrvatsko, Ogrsko do Črne

*) Na podlagi dr. Murkove razprave: „Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven“. (Separatabdruck aus Band XXXV und XXXVI [der dritten Folge Band V und VI] der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.) Mit neun Abbildungen im Texte. Wien. Im Selbstverlage der Anthropologischen Gesellschaft. 1906.

gore in Bolgarije, moramo iz tega dejstva sklepati, da je tudi srednjeevropski vpliv na južne Slovence, bivajoče južno od Save in Donave, že jako star in da ni omejen samo na zunanjo obliko nekaterih mest s srednjeveškim tipom.

Posebno zanimivo za nas Slovence je 3. poglavje dr. Murkove razprave, v katerem govori o slovenski hiši. Po pravici poudarja g. pisatelj, da bi morali slovensko hišo posebno domačini natančneje proučevati. Posebno lahko nam bo to sedaj, ker nam bo dr. Murkova razprava dober kašipot pri raziskavanju te stroke. Pisatelj ni prezrl ničesar bistvenega. Kakor pri Hrvatih in Srbih, tako se kažeta tudi v Slovencih pri sestavi in slogu hiše dva kulturna vpliva. V južnem delu Goriške, na Krasu in v ostalem Primorju je hiša romanska, v drugih slovenskih krajih pa „zgorjnemška“, ki pa ima tudi dve razvojni fazi, namreč starejšo dimnico in navadno, mlajšo „zgorjnemško hišo“. Pri tej priliki opozorim na hiše na vzhodnem Štajerskem in pri ogrskih Slovencih. Na Štajerskem pravijo pri Radencih: „Pojd' mo v ‚koš‘ pit“. „Koš“ je koč, ki je spletena iz vej in ometana z ilovico. „Koš“ sega do Kápefe. Pri Kápeli pa se začenjajo namesto „košev“ „zidi“. To so prvi „zidi“. Pravijo: „Pojd' mo v zid“. „Zid“ znači zidano hišico nasproti „košu“, ki je spleten in z ilovico ometan.¹⁾

¹⁾ Profesor dr. Karol Štrekelj pravi v razpravi: „Köse, Käser, Kosch“ (Zeitschrift für deutsche Wortforschung, herausgegeben von Fr. Kluge, V. Band, 4. Heft, 1904, stran 285. o „košu“, ki se rabi med štajerskimi in koroškimi Nemci za „kozolec“ (Harfe, „Ort zum Trocknen von Mais“, „Kukuruztrockengestell“), da se mu ni posrečilo v sedanjih slovenskih narečjih najti besede v tem pomenu. Gotovo pa je bila v tem pomenu pri Slovencih v navadi, ker ni verjetno, da bi bila preskočila Slovence in prišla naravnost od Srbohrvatov, kjer pomenja „koš“ po Vuku Karadžiću „Art Scheuer von Flechtwerk für Kukuruz“. Med štajerskimi in ogrskimi Slovenci pomenja torej „koš“ spleteno, z ilovico ometano hišo. Kako se zove tam kozolec za turščico? Na ta način bi našli most, po katerem je hodil slovenski „koš“ k Nemcem. Pleteršnik ne navaja pri košu pomena „hiša“.

Tu dostavljam k razpravi nekaj, kar se tiče koroške slovenske hiše! Velik kotelj, ki visi nad ognjiščem (zidom) sem videl „pri Končniku“ v Topli (najvišji kmet pod Peco, če greš na njo iz Črne). Na Dobrihah pri Guštanju in na Tolstem vrhu se nahajajo razen okroglih tudi trikotni „trimpuzi“ (trinožniki.) Zelo lepo mizo, ki ima menda na koncu v štirikotu izrezljan koledar za celo leto, sem tudi videl pri Končniku v Topli. Na Gorenjskem rabijo namesto mize „mén-trgo“. Na Jezerskem ji pravijo „meutrga“. V guštanjski okolici pa zovemo „méutro“ škač, s katerim se nosi voda. Kranjski „škač“ pa pomenja pri nas kad za zelje. Kakor pridemo, predno stopimo v „hišo“, najprej v „uópo“, tako imamo pred kletjo prostor, ki ga imenujemo „kletišnja“ (Vorkeller), kjer se shranjujejo škači, perivnice itd., da se ne posušijo preveč in ne razpadejo. Kakor sem že navedel, nahajamo na severni strani slovenske Štajerske in Koroške posebno vrsto hiš, ki so starejše od drugih in navadno lesene. Opisal bom na kratko Juričevo hišo na Dobrihah pri Guštanju. Skozi vrata, ki so se preje zapirala „na zapah“ stopimo na „uópo“. Iz uópe peljejo stopnjice „na jíspo“ (podstrešje). Nasproti vratom je „kuhinja“, v kateri pa se ne kuha, ampak samo meso „vodí“ (suši) in iz katere se „netí“ peč v „novi“ hiši. Na desno pridemo v „dimnico“. Na prvi pogled zapazimo, da je „dimnica“ razdeljena na dva prostora. Leva stran je nižja, ker nima položenih desk, ampak so tla prstena. Tam stoji v levem kotu kotelj za svinjsko kuho. Na nasprotni strani pa je „zid“, ognjišče, ki je odprto. „Zid“ zavzema najmanj tretjino tega prostora. Spredaj „na zidu“ se kuha, za ognjiščem pa je takoj velika zidana peč. Na desni strani peči je „stranski zid“, kjer je pozimi ležišče za berače, ki priberačijo na večer k hiši in prosijo prenočišča. Pod stranskim zidom je odprtina, ki se zove „kòtbc“, kjer so „kure“ (kokoši). Pod sprednjim zidom je „pečka“, kjer se shranjujejo drva. Ker je cela stavba razen strani, kjer je zid, lesena, bi bila nevarnost, da bi iskre strop

vžgale. Da se to ne zgodi, nosi zid „kua-bučnjak“ (klobučnjak), katerega držita dva trama, pritrjena na vrhu leve in desne strani peči. — V klobučnjaku se zbira tudi dim, ki si išče poti skozi odprtino nad vrati ali skozi vrata na lopo, iz lope na „jispo“ in odtod na prosto. Desni del dimnice je pokrit z debelimi deskami. Ob straneh so klopi. V kotu stoji velika štirioglata miza, ob mizi dva stola. Na stropu so pritrjene „gliste“, kjer se sušijo „drúve“ (drva) za „kruhapéko“ in „trieske“ (treske). Take so v glavnih potezah naše dimnice.

Še ni tako dolgo, kakih 30—40 let, ko so se v naših dimnicah vršili prav patriarhalni prizori. K molzi so prišle krave s paše ali iz hleva v dimnico. Tam je stalo korito, kjer je bila zanje za ta čas krma. Ko jih je kravarica pomolzla, jih je pognala zopet v hlev ali na pašo. Za kravami so pridrvele svinje, ki so tudi dobile jesti v dolgem lesenem koritu v dimnici. Včasih pa so svinje, posebno manjše, imele prostor v kakem kotu dimnice in so bile venomer notri. — No — in za „živadjo“ so posedli k mizi ljudje, h kosilu ali k večerji. Tako je dimnica hranila „živad“ in ljudi.

Na levi strani lope je „nova hiša“, v kateri razširja pozimi prijetno gorkoto „káh-uasta“ peč. Okrog peči so klopi, ki so pritrjene. V kotu je miza, nad mizo v kotu „oltar“, na levi in desni od njega na steklo slikane podobe. V novi „hiši“ se še nahajajo omare, skrinje, „špámpet“ itd.

„Nova hiša“ nam že z imenom spričuje, da je res nova. torej poznejša pritekline. Izprva je bila sama dimnica. (Glej Murko M. A. G. XXXVI. str. 23!) Kje se nahajajo še dimnice? Omenil sem že, da na severnih krajih slovenskih dežel: pri sv. Ani na Krempergu (Štajersko), v mariborski okolici, na Pohorju in na levem bregu Drave, v slovenjegraškem sodnem okraju, v plibrškem okraju (na Koroškem). Pred leti so bile še pri Timenici, torej v celovškem okraju (pri „Freundenbergu“, ki leži ob cesti, držeči iz Celovca na Mostič, St. Johann am Brückl). V Ziljski dolini jih ni (l. c. str. 22). Znale pa

so tudi v velikovškem okraju, vsaj na Djekšah, ki leže na slovensko-nemški meji. A tudi v beljaškem okraju in sicer severno od Drave na Kostanjah so bile dimnice pred leti.¹⁾ Ali so še sedaj, tega ne vem. V „liber memorabilium Parochiae S. S. Philippi et Jacobi in Köstenberg, inceptus anno 1847“ pa beremo: „Ursprünglich, wie gesagt, war der Pfarrhof nur 6[□] lang, 4[□] breit, wo jetzt der große Keller ist, war damals die Rauchstube und ob derselben das Wohnzimmer des jeweiligen Pfarrers aus hölzernen Wänden. Im Jahre 1612 (wurde) derselbe reformiert. Aus der Rauchstube, deren Wände gemauert waren, wurde ein Keller“. Torej lahko trdimo, da se nahaja ali se je nahajala v severnih slovenskih krajih dimnica z malimi presledki od sv. Ane na Krempergu do Beljaka. In čudno! V slovenskem delu Ziljske doline je ni več. Vsaj Bünker, ki je opisal slovensko ziljsko hišo²⁾, je ni našel. In M. Majar (Ziljan!) hvali v potopisu med beneškimi Slovenci (Kolo VI. 1847.) njih hiše, ki so čednejše nego nemške „dimnjače“. Torej je poznal le „nemško“ „dimnjačo“! In res, v nemškem delu Ziljske doline se zopet nahaja dimnica in nahaja se tudi okoli Millstatta. Med Beljakom in Ziljsko dolino po dose-danjih raziskavanjih nimamo dimnice, tukaj je torej vrsta dimnic, ki se nahajajo od svete Ane na Krempergu do Beljaka, pretrgana. Ali je pretrgana tudi na nemških tleh v beljaški okolici, mi ni znano, okoli Millstatta nas po Bünkerjevih študijah zopet sreča. Pomisliti pa moramo tudi, da ločijo Ziljsko dolino od dravske visoke gore (Dobrač i. t. d.), torej se ni mogel vršiti tako intenziven promet s temi kraji. Ziljani so občevali bolj z sosednjimi Slovenci, Rožani, Kanalci in Kranjci. Izključeno pa seveda ni, da je bila še v XVIII. stoletju tudi med slovenskimi Ziljani dimnica navadna kmetska hiša. Izginila je preje vsled prometa. [Naj

¹⁾ O tem sem zvedel šele v letošnjih počitnicah.

²⁾ „Windische (!) Fluren und Bauernhäuser im Gailtale in Kärnten“. (Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Band XXXV.)

opomnim samo na Scheiniggovo biografijo Jarnika. Kres IV. stran 38.] Iz tega pa je tudi razvidno, da obmejni Slovenci od nemških sosedov niso sprejeli ravno najboljšega, kajti „dimnica“ zaostaja daleko za takozvano „zgornjenemško hišo“, tipom, ki ga nahajamo pri ogromni večini drugih Slovencev.

Murko pravi, da se ne moremo izogniti vprašanju, zakaj „zgornjenemška“ ali „alpska“ hiša na „zgornjenemških tleh“ in na slo-

po prehodnih krajih. Zato pa moramo rabiti izraz „zgornjenemška hiša“ („oberdeutsches Haus“) samo pogojno.

V IV. poglavju govori Murko o razvoju hiše, o „kamri“, o hišicah, ki so nastale poleg hiše, ter o hišah na polju in na planinah. Medtem ko se je pri nas razvila „kamra“, pogrešamo to pri bosenski hiši. Tam so nastale „zgrade“, „kučari“ itd., kjer prebivajo sinovi z svojimi ženami. Tudi pri

PRED OBČINSKIM SODIŠČEM.

N. J. ZOSTHENKO.

venskih, ki tvorijo prehod k drugim jugoslovanskim, ni samovladarica in zakaj nahajamo po Meringerju in Bünkerju od Voraua na severnovzhodnem Štajerskem do Ziljske doline in tudi drugod po teh krajih zraven alpskega tipa tudi „dimnico“. To sega še v stare čase. Alpski tip se je moral razširjati posebno po večjih kulturnih cestah in se je v jugoslovanskih deželah bolj razširil nego

Slovincih nahajamo poleg domače hiše še hiše na polju. Zakaj so nastale te hiše? Pokazati hočem to na stavbah iz svojega rojstnega kraja, iz guštanjske okolice na Koroškem. Te stavbe je povzročila geografska lega polja in domače hiše. Pri nas so hribi precej strmi. (Tolsti vrh, Selovec itd.) Kmetški domovi stojijo ali nad ali pod poljem ali sredi polja. Pod poljem stojijo navadno, če

je tam kaj ravnine, da se lažje pripelje kaj iz trga in z glavne ceste. Pa tudi prijetneje je, če stoji hiša na ravnini. Polje pa potrebuje gnoja. Težavno je gnoj voziti na strmino in zamudi precej časa. Kmet pa je pameten in čas je denar. Lažje je gnoj voziti navzdol nego navzgor. Postavimo torej na vrh polja „hlev“ za živino, kjer se bo nabralo poletu dosti gnoja, ko prihaja tja živina s paše. Pa tudi seno in otavo, ki ju posušimo v bližini, lahko shranimo gori in tudi pozimi je tam lahko nekaj živine. Tako so nastali v naših krajih „hlevi“. „Hlev“ se imenuje ta stavba tudi tedaj, če je v njem majhna kuhinja in izba. Imenuje se tudi „bajta“. Studenčnikov „hlev“ je stavba s hlevom, izbo in kuhinjo, Zágrnikov „hlev“ pa je sam hlev. Na Potočnikovi „bajti“, ki je rabila prej tudi v ta namen kakor Studenčnikov in Zágrnikov hlev, je sedaj samostojen posestnik. V teh bajtah so prej navadno stanovali sorodniki, tete, strici, bratje itd., ki so ostali do smrti pri hiši in katerim tudi navadno ni bilo treba izplačati dote, tako, da je ostalo vse pri hiši, kar je gotovo pospeševalo gmotno blagostanje cele — družine. Šele v novejšem času so „bajte“ poprodali. Posestnike „bajt“ imenujemo „bajtlerje“. Zanimivo bi bilo izvedeti, kake so hiše in druge stavbe na ziljskih planinah. Mogoče bi nam razjasnile, zakaj pogrešamo v dolini dimnice.

V. poglavje Murkove razprave obravnava imena za jugoslovansko hišo, ognjišče in izbo ter splošne opombe o slovanskih tujkah, izposojenih iz germanščine, in posebno o tujkah, ki se tičejo zgornjenemške hiše. Meringer, ki bi rad „zgornjenemško“ hišo predaleč razširil, pravi: „Jedes Stück des Hausrates ist ‚oberdeutsch‘“, namreč pri bosenski

hiši. Toda pri Srbohrvatih imamo tudi orientalski vpliv, kajti dosti turških tujk nahajamo za hišno opravo in posodo. In v romanski hiši nahajamo dosti alpskega orodja in posode. — Kako to, da nismo sprejeli s tujo opravo tudi vseh tujih imen?

VI. poglavje nam opisuje jugoslovansko mizo.

Profesor Murkova knjiga je lep donesek k zgodovini evropske hiše. Kaže nam, da morajo raziskavati take stvari le domačini, ki ne le razumejo jezik ampak tudi dobro poznajo v to stroko spadajočo literaturo. Prof. Murko je s to razpravo tudi pokazal učenemu svetu jugoslovansko znanstveno literaturo in dokazal, da tudi nekaj delamo.

Naglašati pa moram, da s tem ni vse storjeno. Lubor Niederle [Národopisný Věstník českoslovanský (1906, stran 235.)] priporoča češkemu filologom in narodopiscem, naj se lotijo enakega češkega dela, kajti Murkova knjiga jim bo v mnogem oziru lahko za vzor in jim bo dobro služila posebno v metodiškem oziru. Pri nas pa je treba še posebno specialnih študij. Glavna stvar pri teh rečeh pa so dobre slike. Meringer in Bünker imata na potovanjih zmeraj slikarje seboj. Slovenske hiše se mora lotiti Slovenec, in slike morajo napraviti slovenski slikarji, ki bi menda tudi ne bili hudi, če bi jim dalo ministrstvo ali akademija ali pa antropološka družba dunajska zaslužka. Društvo hrvatskih inženjerjev in arhitektov v Zagrebu je pričelo z delom „Građevni oblici“. Kaj pa slovenski inženirji in arhitekti? Vsekakor priporočamo odboru za sestavljanje slovenskega tehniškega slovarja, da pregleda razpravo in ekscerpira, kar se dá za slovar porabiti. Kaj pa odsek za narodopisje pri „Matici Slovenski“?

